

**KESAN PANDEMIK COVID-19 TERHADAP PERNIAGAAN
MAKANAN TRADISI YANG DIUSAHAKAN OLEH
USAHAWAN PKS DAN BANTUAN KERAJAAN
YANG DIPERLUKAN SEMASA PANDEMIK
COVID-19 DI KOTA KINABALU, SABAH**
***THE PANDEMIC EFFECT OF COVID-19 ON TRADITIONAL
FOOD BUSINESSES OPERATED BY SME
ENTREPRENEURS AND CURRENTLY REQUIRED
GOVERNMENT ASSISTANCE PANDEMIC COVID-19
IN KOTA KINABALU, SABAH***

RIMA ABDUL RAHMAN
HARIFAH MOHD NOOR

*Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan,
Universiti Malaysia Sabah, Jalan UMS, 88400 Kota Kinabalu, Sabah
Corresponding author: rimar7299@gmail.com
Tarikh dihantar: 6/2/2021 / Tarikh diterima: 29/6/2021*

ABSTRAK Di Malaysia, makanan tradisi melambangkan satu identiti budaya dalam satu masyarakat. Malah, pelancong yang datang mengagumi keunikan dan kepelbagaian makanan tradisi yang dimasak oleh pelbagai kaum di Malaysia. Makanan tradisi merupakan salah satu sumber pendapatan yang diusahakan oleh penduduk tempatan di Malaysia. Namun, kehadiran wabak *Corona Virus Diseases* atau lebih dikenali sebagai COVID-19 telah melumpuhkan ekonomi negara Malaysia dan telah memberikan impak kepada para pengusaha Perusahaan Kecil dan Sederhana (PKS) makanan tradisi. Bagi mengekalkan keuntungan mereka dalam perniagaan, pelbagai langkah telah dilaksanakan oleh pihak kerajaan agar dapat memutuskan penularan wabak COVID-19 seperti Pelaksanaan Kawalan Pergerakan (PKP) yang menghadkan pergerakan dan aktiviti ekonomi rakyat. Analisis kuantitatif dan kualitatif telah digunakan untuk menganalisis data 30 responden. Lokasi kajian ini dijalankan di daerah Papar, Sabah. Hasil kajian mendapati bahawa kesan yang paling mempengaruhi pengusaha PKS adalah kesan semasa pergerakan PKP (skor min purata 3.46), kesan terhadap lokasi strategik (skor min purata 2.44). Namun, bantuan daripada pihak kerajaan yang sangat diperlukan oleh pengusaha PKS adalah pakej rangsangan ekonomi prihatin (min=3.93), diikuti dengan mengambil pelbagai bantuan kerajaan (min=3.76). Walau bagaimanapun, tidak semua pengusaha PKS makanan tradisi mendapat bantuan kerana tidak menepati syarat yang ditetapkan oleh pihak kerajaan untuk memohon bantuan. Oleh itu, kajian ini melihat sejauhmana penularan

wabak COVID-19 memberi kesan kepada pemasaran makanan tradisi dan apakah langkah yang diperlukan oleh pengusaha PKS daripada pihak kerajaan. Penemuan kajian ini akan membantu pihak kerajaan untuk meningkatkan lagi bantuan kepada pengusaha PKS, terutamanya dalam memberikan kelonggaran syarat kepada pengusaha PKS (makanan tradisi) untuk membuat permohonan agar dapat memperoleh bantuan daripada pihak berkuasa.

Kata kunci: COVID-19, impak, pengusaha makanan tradisi, langkah, bantuan kerajaan.

PENDAHULUAN

Negara Malaysia terdiri daripada pelbagai kaum, agama, etnik dan budaya. Makanan menjadi salah satu aspek tarikan di sesuatu tempat untuk dikunjungi, sama ada oleh penduduk tempatan atau pelancong luar. Malaysia yang kaya dengan kepelbagaian makanan tradisi menjadi faktor tarikan dalam pelancongan kerana makanan tradisi bukan sahaja untuk dimakan dalam kalangan keluarga namun, menjadi salah satu sumber pendapatan kepada penduduk tempatan berkecimpung dalam alam perniagaan. Makanan tradisi di Malaysia adalah berbeza-beza mengikut negeri dan bangsa masing-masing (Rafiq & Ghaddafi, 2018). Pembentukan kehidupan sosial dan budaya juga dapat dikenal pasti melalui makanan tradisi sesuatu kaum tersebut (Moyer, 2011).

PKS merupakan tonggak ekonomi Malaysia kerana banyak membantu dalam pembangunan ekonomi dan memberi sumbangan kepada Keluaran Dalam Negara Kasar (KDNK) negara. PKS juga dikenali sebagai pekerjaan tidak formal dan banyak membuka peluang pekerjaan kepada penduduk tempatan. Menteri Perdagangan Dalam Negeri dan Hal Ehwal Pengguna menerusi data Jabatan Perangkaan Malaysia pada 29 Julai 2020 mengatakan bahawa sumbangan PKS kepada KDNK meningkat sebanyak 38.9 peratus berbanding pada tahun 2018 iaitu sebanyak 38.3 peratus (Florence, 2020).

Namun, pada tahun 2020 seluruh dunia digemparkan dengan wabak *Corona Virus Diseases 2019* atau lebih dikenali sebagai COVID-19 di mana wabak ini bermula di Wilayah Wuhan iaitu di negara China pada hujung tahun

2019 dan mula merebak ke negara-negara lain pada awal tahun 2020 (*BH Online*, 10 Mei 2020). Wabak ini telah meragut ratusan ribu nyawa di seluruh dunia dari pelbagai peringkat umur (Evan, 2020). Penularan wabak ini telah memberi impak yang besar kepada ekonomi negara, terutamanya kepada pengusaha yang menjalankan perniagaan secara PKS. Wabak COVID-19 ini telah menyebabkan pengusaha PKS mengalami penurunan dan masalah aliran tunai dalam perniagaan mereka. Malahan, norma baharu juga turut diamalkan dalam perniagaan bagi mengurangkan risiko jangkitan wabak COVID-19 ini.

World Health Organization (WHO) telah mengisytiharkan bahawa wabak COVID-19 sebagai pandemik yang mudah berjangkit. Pengisytiharan ini menyebabkan Kerajaan Malaysia melaksanakan Perintah Kawalan Pergerakan (PKP) untuk memutuskan rantaian wabak COVID-19 terus menular (Isabelle, 2020). Premis perniagaan yang tidak menjual keperluan harian diarahkan untuk ditutup, termasuklah premis perniagaan yang diusahakan oleh PKS. Akibatnya, ramai pengusaha yang terkesan daripada penularan wabak ini kerana tidak dapat berniaga di premis perniagaan dan mengalami kekurangan pelanggan semasa pandemik ini. Penularan wabak COVID-19 telah mengubah aktiviti perniagaan pengusaha makanan tradisi PKS yang terpaksa mengharungi norma baharu dalam perniagaan.

METODOLOGI

Sumber primer digunakan untuk mendapatkan data dalam mencapai objektif kajian. Penyelidik menggunakan kaedah tinjauan dengan mengedarkan borang kaji selidik kepada 30 responden pengusaha PKS makanan tradisi dan membuat temu bual secara mendalam terhadap tiga orang informan. Persampelan kajian pula menggunakan persampelan bukan kebarangkalian, iaitu persampelan bertujuan dan '*snowball sampling*'. Penggunaan *IBM SPSS Statistics* digunakan untuk menganalisis soal selidik. Analisis deskriptif digunakan dalam kajian untuk mendapatkan nilai skor min purata min pada setiap item kajian. Tinjauan adalah menggunakan borang soal selidik yang mengandungi soalan berkaitan kesan yang dihadapi oleh pengusaha PKS dan bantuan pihak kerajaan yang diperlukan sepanjang tempoh pandemik COVID-19 ini. Data temu bual pula menggunakan analisis literal iaitu menekankan analisis yang meliputi aspek perkataan dan bahasa yang digunakan, bentuk, struktur

dialog dan kandungan literal untuk menggambarkan maksud sebenar yang disampaikan oleh informan semasa pengumpulan data (Suriati & Colonius, 2008). Indeks skor purata min sepertimana dalam Jadual 1.

Jadual 1 Indeks skor min

Indeks Skor Min	Tahap
1.00 hingga 2.33	Rendah (R)
2.34 hingga 3.66	Sederhana (S)
3.67 hingga 5.00	Tinggi (T)

Sumber: Jamil Ahmad (1993)

KAJIAN LEPAS

Definisi dan Latar Belakang Perusahaan Kecil dan Sederhana (PKS)

PKS dikategorikan kepada tiga kelas untuk menggambarkan definisi setiap kategori yang ada. Melalui tiga kategori ini, definisi PKS bagi sektor perkhidmatan makanan dapat dikenal pasti melalui jumlah pendapatan tahunan dan jumlah pekerja setiap kategori iaitu kategori mikro, kecil dan sederhana. Kategori mikro mempunyai pendapatan tahunan sebanyak RM300,00 dengan jumlah pekerja kurang daripada lima. Bagi kategori kecil pula, pendapatan tahunan adalah kurang daripada RM3 juta dengan jumlah pekerja 5 hingga 30 orang pekerja, manakala untuk kategori sederhana pula mempunyai pendapatan tahunan kurang daripada RM20 juta dengan jumlah pekerja sebanyak 30 hingga 75 orang pekerja (SME.Corp Malaysia, 2019).

Makanan tradisional dikenali sebagai salah satu makanan khas daerah yang ditinggalkan oleh nenek moyang. Di negara lain seperti di Yogyakarta, Indonesia makanan tradisi menekankan penjualan dan pemasaran makanan tradisi sebagai daya tarikan dan sumber pendapatan (Marwanti, 1997). Menurut Hadisontoso (1993), makanan tradisi dibuat mengikut resepi turun-temurun mengikut cita rasa sesuatu kaum dan bahan yang digunakan adalah menggunakan bahan-bahan tempatan. PKS amat memainkan peranan penting dalam pembangunan ekonomi di Malaysia, di mana sektor ini mempunyai banyak ciri yang dapat membantu perkembangan ekonomi negara. Tambahan pula, sumbangan PKS ini juga dapat dilihat dari sudut peluang pekerjaan yang

terbuka luas untuk penduduk tempatan terutama kepada penduduk luar bandar (Norsyafiqah & Azizan, 2017).

Menurut Norsyafiqah dan Azizan (2017), PKS mempunyai ciri-ciri dari sudut jenis modal, keluaran, pekerja, lokasi, teknologi dan organisasi pengeluaran. Melihat dari sudut jenis keluaran makanan tradisi PKS, ia menyentuh tentang makanan yang memenuhi cita rasa pengguna untuk memenuhi keperluan harian mereka. Selain itu, golongan B40 adalah golongan yang mempunyai bilangan tinggi menyertai perniagaan PKS ini, malahan pihak kerajaan telah menggalakkan golongan ini menyertai PKS terutamanya di negeri Sabah (*Utusan Borneo*, 2019). Seterusnya, dalam perniagaan PKS, pengusaha biasanya hanya mengambil pekerja separuh masa atau dalam kalangan ahli keluarga sahaja untuk meminimumkan kos pengeluaran. Pengusaha PKS juga hanya menggunakan modal yang sedikit dalam perusahaannya kerana biasanya mereka hanya menggunakan tapak sendiri untuk menjalankan perniagaan.

Impak COVID-19 Terhadap Perusahaan Makanan Tradisi yang Diusahakan oleh Usahawan PKS

Sekatan kemasukan pelancong dan kawalan ketat pergerakan dalam Malaysia telah memberikan impak besar kepada pengusaha PKS kerana permintaan yang rendah daripada pelanggan dan penutupan premis perniagaan menyebabkan pengusaha PKS. Masalah sumber pendapatan semasa pelaksanaan PKP dilaksanakan. Masalah aliran tunai dalam perniagaan PKS telah menyebabkan pengusaha menghadapi cabaran dalam perniagaan mereka di mana pengusaha mengalami hutang yang semakin meningkat akibat penangguhan pembayaran hutang yang lepas daripada pembekal.

Menurut Murnaena (2020), ketakutan orang ramai terhadap jangkitan COVID-19 ini menjadi salah satu punca berlakunya permintaan yang rendah dalam perniagaan jualan oleh pengusaha PKS kerana pelanggan tidak yakin bahawa pengusaha bebas dari jangkitan wabak COVID-19 sepenuhnya, terutama kepada pengusaha makanan. Ketika pelaksanaan PKP berlangsung, pengusaha PKS mempunyai beberapa alternatif seperti membuat penghantaran sendiri kepada pelanggan, mengupah *runner* dan sebagainya agar ekonomi

mereka terus bertahan (Abdul Hadi, 2020). Namun, pelaksanaan sekatan rentas daerah yang telah dilaksanakan oleh pihak berkuasa di Sabah telah bermula pada 3 Oktober 2020 yang menyebabkan pengusaha PKS di negeri ini menghadapi had penghantaran kepada pelanggan kerana larangan merentas daerah yang telah dilaksanakan. Norma baharu dalam perniagaan memberikan cabaran kepada para pengusaha PKS termasuk PKS makanan tradisi dengan cara berniaga secara alam maya, iaitu secara *online* (Bernama, 1 Oktober 2020). Walau bagaimanapun, tidak semua pengusaha mempunyai kemahiran dalam penggunaan digital untuk pemasaran jualan mereka tetapi untuk terus mencari sumber pendapatan, para pengusaha tidak berputus asa dan mempunyai daya resilien yang tinggi untuk meneruskan perniagaan dan mempelajari cara penggunaan platform e-dagang seperti Lazada dan Shopee dengan lebih baik (*My Metro*, 27 April 2020).

Jika sektor PKS merupakan sektor informal yang banyak memberikan peluang pekerjaan kepada penduduk tempatan sebelum wabak COVID-19 merebak, maka semasa pandemik COVID-19 telah menyebabkan ramai penduduk tempatan yang bekerja di sektor PKS terpaksa diberhentikan akibat kekurangan aliran wang tunai. Malahan, pengusaha PKS terpaksa gulung tikar di premis perniagaan mereka untuk mematuhi pelaksanaan PKP dan Prosedur Operasi Standard (SOP) yang ditetapkan oleh pihak berkuasa (Ashraf, 2020). Beberapa pengusaha makanan terpaksa membuang produk mereka yang sedia ada kerana kekurangan pelanggan dan ketahanan produk makanan yang tidak tahan lama menyebabkan sesetengah pengusaha PKS terpaksa berbuat demikian (Ashraf, 2020). PKS mempunyai keupayaan terhad untuk mengatasi risiko semasa berlakunya penularan wabak ini kerana kekurangan pelanggan telah menyebabkan proses perkembangan perniagaan mereka semakin perlahan (Konstantinos, 2020).

Menurut Ahmad *et al.* (2020) mengatakan ketidakseimbangan aliran tunai berlaku kerana pemilik perniagaan tetap diwajibkan untuk membuat perbelanjaan wajib seperti pinjaman perniagaan, yuran sewa, utiliti dan kos tetap yang lain. Walaupun bank perdagangan menawarkan tempoh moratorium selama enam bulan untuk semua pinjaman perniagaan, tetapi tidak semua perniagaan mendapat manfaat daripada insentif itu kerana mereka menanggung beberapa tanggungjawab lain seperti menyara keluarga,

memberikan gaji kepada pekerja (untuk pengusaha yang meneruskan perniagaan dari rumah) dan pembayaran lain. Malahan, masalah kewangan mungkin mendedahkan PKS dengan risiko kebangkrutan kerana kurang atau tiada kemasukan aliran wang tunai (Ahmad *et al.*, 2020).

Bantuan Pihak Kerajaan dalam Membantu PKS Terjejas

Namun, pihak kerajaan sentiasa berupaya membantu rakyat ketika musibah menimpa. Geran Khas Prihatin (GKP) merupakan satu inisiatif kerajaan dalam membantu pengusaha PKS yang terkesan akibat COVID-19. GKP diwujudkan sebagai salah satu usaha dalam membantu PKS dalam aliran tunai semasa PKP dilaksanakan. Inisiatif ini memberikan jumlah wang sebanyak RM3,000 kepada setiap pengusaha PKS yang layak (Kementerian Kewangan Malaysia, 2020). Seterusnya, pihak kerajaan juga membantu pengusaha PKS agar tidak ketinggalan dalam penggunaan kemudahan digital semasa pandemik ini. Pihak kerajaan mempunyai satu alternatif untuk membantu para pengusaha PKS melalui kempen E-dagang. Kempen E-dagang ini bertujuan untuk menggalakkan peralihan PKS kepada platform e-dagang untuk memperluaskan akses pasaran mereka, di mana pihak kerajaan memberikan tunjuk ajar dalam penggunaan e-dagang seperti Lazada, Shopee, Zalora dan sebagainya.

Pihak kerajaan turut memberikan beberapa seminar tentang cara pemasaran e-dagang kepada pengusaha PKS agar mereka mempunyai kemahiran dalam pemasaran digital semasa musim pandemik ini. Malahan, pihak kerajaan turut membantu para pengusaha PKS yang terkesan dalam perniagaan mereka supaya dapat meneruskan pemasaran dengan mewujudkan moratorium pembayaran balik selama enam bulan kepada pihak bank bagi mana-mana pengusaha yang membuat pinjaman dengan pihak bank (Maizatul *et al.*, 2020). Walaupun pihak kerajaan memberikan bantuan dan kemudahan berupa bantuan kewangan atau inisiatif lain seperti mesin teknologi untuk meningkatkan penggunaan pasaran dalam perniagaan tetapi banyak pengusaha akan menghadapi kekangan seperti status perniagaan yang tidak berdaftar dan taraf kewarganegaraan yang tidak mengizinkan mereka untuk memohon bantuan daripada pihak kerajaan telah menyebabkan mereka sukar untuk memanfaatkan kemudahan yang diberikan (Arsiah, 2016).

HASIL DAN PERBINCANGAN KAJIAN

Demografi Responden

Jadual 2 di bawah menunjukkan ringkasan demografi responden pengusaha makanan tradisi (PKS). Majoriti responden berumur 21-30 tahun sebanyak 30 peratus, diikuti dengan umur antara 51 tahun ke atas sebanyak 23.3 peratus. Bagi lingkungan umur 41-50 tahun pula mencatatkan sebanyak 20 peratus, diikuti dengan 31-40 tahun iaitu 16.7 peratus dan terakhir ialah berumur 20 tahun sebanyak 10 peratus. Responden berbangsa Brunei merupakan responden yang majoritinya berniaga iaitu sebanyak 40 peratus, diikuti dengan bangsa Bajau sebanyak 26.7 peratus, manakala Kadazan, Dusun, Melayu masing-masing adalah sebanyak 6.7 peratus dan paling sedikit ialah responden berbangsa Kedayan iaitu sebanyak 10 peratus. Bagi taraf pendidikan pula, responden kajian mempunyai tahap pendidikan paling banyak adalah pada taraf pendidikan menengah iaitu sebanyak 60 peratus dan taraf pendidikan tinggi adalah sebanyak 20 peratus, diikuti taraf pendidikan rendah sebanyak 13.3 peratus dan paling sedikit ialah tahap pendidik ijazah iaitu 6.7 peratus. Rekod paling tinggi bagi tempoh berniaga PKS pula adalah selama 1-5 tahun dengan catatan sebanyak 36.7 peratus, diikuti dengan 6-10 tahun dan 16 tahun ke atas iaitu masing-masing adalah sebanyak 23.3 peratus dan 11-15 tahun adalah sebanyak 16.7 peratus.

Jadual 2 Demografi responden

Umur	Peratus (%)
<20 Tahun	10
21-30 Tahun	30
31-40 Tahun	16.7
41-50 Tahun	20
51 Tahun ke atas	23.3
Bangsa	Peratus (%)
Bajau	26.7
Brunei	40
Dusun	6.7
Iranun	3.3

Kadazan	6.7
Kedayan	10
Melayu	6.7
Tempoh Berniaga PKS	Peratus (%)
1-5 Tahun	36.7
6-10 Tahun	23.3
11-15 Tahun	16.7
16 Tahun	23.3
Taraf Pendidikan	Peratusan (%)
Rendah	13.3
Menengah	60
Sekolah Tinggi	20
Ijazah	6.7
Tempoh Berniaga PKS	Peratusan (%)
1-5 Tahun	36.7
6-10 Tahun	23.3
11-15 Tahun	16.7
16 Tahun Ke atas	23.3

Impak Perniagaan Makanan Tradisi oleh Usahawan PKS Sepanjang Pandemik COVID-19

Berdasarkan pada Jadual 3, impak perniagaan yang mencapai skor min purata tahap paling tinggi ialah kesan semasa pergerakan PKP iaitu 3.46, di mana pemboleh ubah paling tinggi ialah berlaku penurunan di tempat biasa (min=4.23), diikuti dengan pembeli kurang iaitu sebanyak 3.90 min. Menurut responden, kekurangan pembeli juga adalah disebabkan oleh kekurangan pelancong kerana pembeli yang banyak sebelum ini adalah pelancong yang mengunjungi Malaysia. Seterusnya, pemboleh ubah sukar menghantar produk kepada pelanggan (rentas daerah) (min=3.50) dan sukar mendapat bekalan bahan mentah (min=3.33) merupakan impak yang dapat dilihat akibat daripada pelaksanaan PKP kerana pengusaha tidak dapat merentas daerah untuk membuat penghantaran sendiri (COD) kepada pelanggan melainkan mempunyai surat kebenaran daripada pihak berkuasa. Malahan, kesukaran pengusaha mendapatkan bekalan bahan mentah juga adalah disebabkan

oleh pembekal (*supplier*) berada di luar kawasan daerah pengusaha yang menyebabkan pembekal tidak dapat menghantar kepada pengusaha. Pemboleh ubah kurangkan pekerja (min=2.36) merupakan kesan yang paling rendah. Hal ini demikian kerana, responden pengusaha PKS banyak yang menggunakan pekerja dalam kalangan ahli keluarga sahaja dan pengusaha yang mengambil pekerja bukan ahli keluarga terpaksa mengurangkan bilangan pekerja untuk mengatasi masalah aliran tunai semasa pandemik ini.

Kesan kewangan memperoleh skor min purata kedua tertinggi iaitu 2.91. Pemboleh ubah modal kerja berkurang (min=4.43) dan tiada wang tunai yang masuk (min=3.96) merupakan kesan yang dirasakan oleh responden pengusaha PKS. Hal ini demikian kerana, responden mengatakan bahawa mereka mengalami masalah untuk membayar gaji pekerja semasa musim pandemik dan terpaksa memberhentikan pekerja (bukan ahli keluarga) dan mengurangkan kuantiti pengambilan bahan mentah untuk mengatasi modal kerja yang berkurangan. Perlu wang untuk mula bisnes baharu (min=2.86) dan hutang semakin meningkat (min=2.13) merupakan kesan kewangan yang dialami oleh pengusaha PKS semasa musim pandemik ini. Hal ini demikian kerana, responden terkesan untuk memulakan perniagaan baharu kerana kekurangan wang. Menjual aset (min=1.50) merupakan kesan yang kurang dirasakan oleh responden kerana hanya sedikit responden yang terpaksa menjual aset untuk menampung perbelanjaan dalam perniagaan.

Skor min purata bagi kesan terhadap lokasi strategi mencatatkan sebanyak 2.44 di mana tidak boleh berjualan di tempat biasa (min=3.06) dan jualan di rumah tiada pembeli (min=2.46) merupakan kesan yang mempengaruhi perniagaan pengusaha. Hal ini demikian kerana, Perdana Menteri Malaysia mengumumkan bahawa premis perniagaan hendaklah ditutup (Junhairi Alyasa, 2020). Akibat daripada arahan penutupan premis perniagaan, pengusaha terpaksa meneruskan penjualan di kawasan rumah untuk mengelakkan mengalami masalah pendapatan semasa pandemik, namun pembeli di kawasan perumahan mengalami kekurangan pembeli mengakibatkan pengusaha PKS merasai kesan ini. Kawasan rumah kecil untuk proses kilang makanan (min=2.40) dan perlu lesen berniaga (min=2.33) merupakan kesan yang kurang dirasakan oleh pengusaha PKS kerana kebanyakan daripada responden tidak menghadapi masalah untuk proses kilang makanan

di kawasan rumah. Sukar akses internet (min=1.96) pula mencatatkan nilai min yang rendah kerana pengusaha tidak mempunyai masalah akses internet untuk memasarkan produk mereka dalam talian dan bilangan min 1.96 yang terkesan ini adalah disebabkan oleh kurang pengetahuan untuk memasarkan produk dalam talian kerana tidak mahir menggunakan gajet dalam norma baharu ini.

Kesan terhadap kemahiran pemasaran baharu merekodkan skor min purata sebanyak 2.14 dengan pemboleh ubah sukar dapat pelanggan baharu (min=2.90), pasaran hanya sekitar kawasan sendiri sahaja (min=2.73) dan tidak tahu kaedah pemasaran (min=2.06). Hal ini demikian kerana, semasa musim pandemik ini, pengusaha PKS amat terkesan kerana kesukaran untuk mendapatkan pembeli baharu akibat tiada pelancong dan kurang mengetahui pengusaha PKS tetap beroperasi walaupun di kawasan rumah. Pemasaran pula hanya dilakukan di kawasan sekitar pengusaha sahaja kerana tidak dapat membuka premis perniagaan dan kesukaran untuk bergerak rentas daerah menyebabkan pengusaha mempunyai had pergerakan untuk memasarkan produk. Sesetengah pengusaha juga tidak tahu kaedah pemasaran pada norma baharu ini kerana banyak perkara yang berubah dan ilmu pemasaran baharu yang perlu dipelajari terutamanya untuk pemasaran e-dagang menyukarkan pengusaha untuk membuat pemasaran. Tiada bimbingan pakar untuk pemasaran (min=1.90), tidak tahu guna internet (pasaran *online*) nilai min 1.86 merupakan satu cabaran yang perlu dihadapi oleh pengusaha PKS. Segelintir responden yang ditemu bual mengatakan bahawa mereka tidak mendapat bimbingan pakar untuk pemasaran semasa pandemik ini menyebabkan sesetengah daripada mereka tidak tahu penggunaan digital untuk memasarkan produk mereka dalam talian. Pengusaha juga tidak yakin untuk mencuba perniagaan baharu (min=1.80) kerana ingin meneruskan perniagaan yang sedia ada walaupun kekurangan pelanggan.

Jadual 3 Impak perniagaan sepanjang COVID-19

Impak Perniagaan Sepanjang COVID-19	Atribut	Nilai Min	Purata
Kesan Kewangan	Modal kerja berkurangan	4.43	2.91
	Tiada wang tunai yang masuk	3.96	
	Hutang semakin meningkat	2.13	
	Perlu wang untuk mula bisnes baharu	2.86	
	Menjual aset fizikal	1.50	
	Risiko menutup perniagaan	2.63	
Kesan Semasa Pergerakan PKP	Sukar dapat bekalan mentah	3.33	3.46
	Sukar hantar produk pada pelanggan (rentas daerah)	3.50	
	Berlaku penurunan jualan di tempat biasa	4.23	
	Pembeli kurang	3.90	
	Kurangkan pekerja	2.36	
Kesan Terhadap Kemahiran Pemasaran Baharu	Tidak tahu kaedah pemasaran	2.06	2.14
	Tidak tahu guna internet (pasar <i>online</i>)	1.86	
	Tidak yakin cuba perniagaan/ produk baharu	1.80	
	Tiada internet pasar produk	1.73	
	Tiada bimbingan pakar untuk pemasaran	1.90	
	Pasaran hanya sekitar kawasan sendiri sahaja	2.73	
	Sukar dapat pelanggan/pembeli baharu	2.90	
Kesan Terhadap Lokasi Strategik	Tidak boleh berjualan di lokasi biasa	3.06	2.44
	Perlu lesen berniaga	2.33	
	Jualan di rumah tiada pembeli	2.46	
	Sukar akses internet untuk memasarkan produk	1.96	
	Kawasan rumah kecil untuk kilang proses makanan	2.40	

Bantuan Holistik yang Diperlukan oleh Pengusaha PKS Makanan Tradisi daripada Pihak Kerajaan dalam Menangani Impak Pandemik COVID-19

Pengusaha PKS menghadapi pelbagai cabaran dan kesan akibat daripada penularan wabak COVID-19 yang meragut ramai nyawa pada tahun ini, sekali gus memberi impak yang besar kepada perniagaan PKS. Langkah yang dirasakan wajar oleh pengusaha PKS untuk menangani impak yang mereka hadapi semasa pandemik ini adalah dengan pakej rangsangan ekonomi prihatin (min=3.93) kerana bantuan ini boleh mengatasi impak yang dihadapi oleh pengusaha PKS, di mana pengusaha PKS juga mengharapkan untuk mengambil pelbagai bantuan kerajaan (min=3.76) untuk menampung perniagaan mereka semasa musim pandemik ini. Namun, hasil temu bual daripada responden segelintir daripada mereka tidak menerima bantuan daripada pihak kerajaan semasa pandemik ini. Hal ini disebabkan permohonan bantuan PKS seperti Geran Khas Prihatin memerlukan pengusaha untuk berdaftar dengan Lembaga Hasil Dalam Negeri Malaysia (LHDNM) dan Pihak Berkuasa Tempatan (PBT) atau Suruhanjaya Syarikat Malaysia untuk kelayakan bantuan (Portal Malaysia, 2020).

...pernah juga mohon bantuan kerajaan masa pandemik ni tapi itu lah tidak pernah lulus. Kalau mohon pun keputusan semakan tu memang tidak lulus juga tu. Sampai putus asa sudah mahu mohon bantuan ni sebab syarat-syarat dia banyak betul untuk memohon...

(Informan 1: Pengusaha PKS Kuih Sapit).

Sesetengah pengusaha PKS berasa terbeban akibat syarat-syarat yang ditetapkan untuk penerimaan bantuan daripada pihak kerajaan dan sebahagian daripada mereka juga tidak mengetahui proses permohonan bantuan khas untuk PKS menyebabkan mereka tidak membuat permohonan. Malahan, ada juga yang tidak membuat permohonan bantuan PKS kerana tidak mengalami bebanan semasa pandemik ini. Hal ini disebabkan oleh pengusaha yang berkemampuan kerana mengetahui kaedah pemasaran yang baik dalam talian untuk menarik minat pelanggan. Oleh itu, mereka tidak memohon kerana sebahagian daripada mereka berkata bahawa ada yang lebih layak untuk mendapatkan bantuan ini.

...saya tidaklah mahu memohon, bukan sebab sombong tapi pendapatan masa covid ini pun cukup lumayan juga walaupun saya mengandung sekarang tapi ada mama saya dan adik saya yang membantu untuk buat tapai manis ni sebab banyak permintaan juga daripada pelanggan walaupun time covid ni. Jadi biarlah, saya rasa bagus bagi peluang tu kepada pengusaha yang lebih layak...

(Informan 9: Pengusaha PKS Tapai Manis).

Bantuan khas PKS (min=3.00) juga adalah salah satu cara pengusaha dapat menangani impak COVID-19 ini. Pihak kerajaan memberikan bantuan khas kepada PKS seperti Geran Khas Prihatin, memasarkan produk PKS di Pasar raya Bataras, bantuan mesin dan sebagainya. Sebanyak (min=3.00) ini sangat bersetuju dengan bantuan seperti ini daripada pihak kerajaan dan responden yang bersetuju ini kebanyakannya ada memohon bantuan seperti ini dan layak untuk menerima. Responden berkata bantuan seperti ini telah memudahkan perniagaan mereka kerana berjaya menembusi pasaran Pasar raya Bataras untuk memasarkan produk mereka, sekali gus dapat menarik lebih ramai pembeli.

... ya saya ada mohon juga mesin daripada DIDR untuk pemprosesan produk saya tu tapi masih menunggu lagi lah... belum sampai. Tapi sudah lulus. Sebab dengan mesin tu senang ba buat kerja... ya DIDR ada juga buat meeting online untuk pelancaran GoNet tu 14 haribulan ni...

(Informan 7: Pengusaha PKS Keropok Lekor).

Rajah 1 Produk PKS di Pasar raya Bataras daerah Papar

Pengusaha PKS juga bersetuju dengan penangguhan pembayaran pinjaman bank (min=2.43) dan mengeluarkan i-Sinar (min purata 2.06). Sebahagian daripada responden bersetuju dengan penangguhan pembayaran pinjaman bank yang diberikan oleh kerajaan kerana mengurangkan pengeluaran wang semasa keadaan ketika ini dan ada juga responden yang bersetuju untuk mengeluarkan caruman dari Akaun Satu (i-Sinar) untuk menampung perbelanjaan perniagaan agar tidak terus terkesan dalam perniagaan dan dapat menggunakan bantuan tersebut sebagai modal pembaikan perniagaan yang terkesan akibat pelaksanaan PKP di Malaysia ini.

Jadual 4 Langkah menangani impak COVID-19 melalui bantuan pihak kerajaan

Bantuan Holistik yang Diperlukan oleh Pengusaha PKS dari Pihak Kerajaan	Atribut	Nilai Min	Purata
Bantuan yang diperlukan	Ambil pelbagai bantuan kerajaan	3.76	3.03
	Pakej rangsangan ekonomi prihatin	3.93	
	Mengeluarkan KWSP (i-Sinar)	2.06	
	Penangguhan pembayaran pinjaman bank	2.43	
	Bantuan khas PKS	3.00	

KESIMPULAN

Kajian ini telah mengkaji tentang kesan yang dihadapi oleh pengusaha PKS di daerah Papar, di mana pengusaha PKS sangat terkesan akibat daripada pergerakan PKP yang dilaksanakan oleh pihak kerajaan, sekali gus telah menyebabkan berlakunya masalah aliran tunai dalam perniagaan PKS. Hal ini berlaku disebabkan kekurangan pembeli dan mereka terpaksa menutup premis dan hanya berniaga di sekitar rumah sahaja untuk meneruskan perniagaan. Situasi ini jelas menunjukkan bahawa pengusaha PKS sangat memerlukan bantuan daripada kerajaan melalui pakej rangsangan ekonomi prihatin dan pelbagai bantuan khas untuk PKS seperti Geran Khas Prihatin diperlukan tanpa memberikan syarat yang ketat kepada pengusaha PKS untuk membuat permohonan bantuan ini. Oleh itu, pengusaha PKS berharap agar

pihak kerajaan dapat memberikan bantuan kepada pengusaha PKS yang tidak mampu dan tidak layak untuk memohon bantuan seperti Geran Khas Prihatin, pemasaran produk di Pasar Raya Bataras dan sebagainya.

PENGHARGAAN

Penulis pertama ingin merakamkan jutaan terima kasih kepada Dr Harifah Mohd Noor selaku penyelia semasa kajian ini dijalankan. Terima kasih juga diucapkan kepada responden pengusaha PKS makanan tradisi yang terlibat dalam menjayakan penyelidikan yang bertajuk “Kesan Pandemik COVID-19 terhadap Perniagaan Makanan Tradisi yang diusahakan oleh Usahawan PKS dan Bantuan Kerajaan yang Diperlukan Semasa Pandemik COVID-19 di Kota Kinabalu”.

RUJUKAN

- Abdul Hadi Che Awang. (2020). Normal baharu: Ketupat palas ‘frozen’ hutan Kampung Laris ketika PKP. <https://www.astroawani.com/berita-malaysia/normal-baharu-ketupat-palas-frozen-hutan-kampung-laris-ketika-ppk-240821> Diakses pada 12 Disember 2020.
- Ahmad Raffis, Suraiya Isyak & Mohd Abdullah Jusoh. (2020). The impact of Covid-19 Movement Control Order on SMEs’ businesses and survival strategies. *Journal of Society and Space*, 16(2), 139-150. DOI: 10.17576/geo-2020-1602-11
- Arsiah Bahron. (2016). Penggunaan teknologi dalam IKS di Sabah: Faktor-faktor penghalang dan penggalak. *Jurnal Kinabalu*, 23, 68-79.
- Ashraf Shahrudin. (2020). COVID-19: Sektor pertanian dan jaminan bekalan makanan. <https://www.astroawani.com/berita-malaysia/covid19-sektor-pertanian-dan-jaminan-bekalan-makanan-236614> Diakses pada 13 Disember 2020.
- Bernama. (1 Oktober 2020). Kawalan Rentas Daerah di Sabah Mulai 3 Okt. Diakses daripada <https://www.bernama.com/bm/am/news.php?id=1885457> pada 13 Disember 2020
- BH Online. (10 Mei 2020). COVID-19: Wuhan lapor jangkitan pertama dalam tempoh lebih sebulan. [mhttps://www.bharian.com.my/dunia/asia/2020/05/687441/covid-19-wuhan-lapor-jangkitan-pertama-dalam-tempoh-lebih-sebulan](https://www.bharian.com.my/dunia/asia/2020/05/687441/covid-19-wuhan-lapor-jangkitan-pertama-dalam-tempoh-lebih-sebulan) Diakses pada 10 Disember 2020
- Evan, I.B. (2020). Rituals in the time of COVID-19: Imagination, responsiveness, and the human spirit. *Fam Proc*, 59, 912–921.

- Florence Nervyn. (2020). *Utusan Borneo*. Sumbangan PKS kepada ekonomi negara terus signifikan. 21 September 2020. <https://www.utusanborneo.com.my/2020/09/21/sumbangan-pks-kepada-ekonomi-negara-terus-signifikan> Diakses pada 10 Disember 2020
- Hadisantoso, H. (1993). Makanan tradisional yang memiliki kandungan gizi dan keamanan yang baik. *Prosiding Seminar Pengembangan Pangan Tradisional*, Pejabat Kementerian Negara Urusan Pangan, Bulog, Jakarta.
- Isabelle Leong. (2020). Astro Awani. COVID-19: Perintah Kawalan Pergerakan mulai 18 hingga 31 Mac. 16 Mac 2020. <https://www.astroawani.com/berita-malaysia/covid19-perintah-kawalan-pergerakan-mulai-18-hingga-31-mac-pm-233914>. Diakses pada 11 Disember 2020.
- Jamil Ahmad. (1993). Tinjauan tentang kekangan-kekangan dalam pelaksanaan sains KBSM di sekolah-sekolah menengah Negeri Kedah Darul Aman. Disertasi Sarjana (tidak diterbitkan). Fakulti Pendidikan, Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi.
- Junhairi Alyasa. (2020). *Sinar Harian*. Covid-19: Perintah Kawalan Pergerakan di seluruh negara bermula 18 Mac. 16 Mac 2020. <https://www.sinarharian.com.my/article/74100/KHAS/Covid-19/Covid-19-Perintah-Kawalan-Pergerakan-di-seluruh-negara-bermula-18-Mac> Diakses pada 14 Disember 2020
- Kementerian Kewangan Malaysia. (2020). Bersama Menjana Ekonomi. [http://cccovid19.mot.gov.my/assets/images/preview/PENJANA_booklet_FINAL_\(BM\).pdf](http://cccovid19.mot.gov.my/assets/images/preview/PENJANA_booklet_FINAL_(BM).pdf) Diakses pada 13 Disember 2020
- Konstantinos Syriopoulos. (2020). The impact of Covid-19 on entrepreneurship and SMES. *Journal of the International Academy for Case Studies*, 26 (2).
- Maizatul Aqira Ishak, Baskaran Sithamparam & Nur Asyikin Aminuddin. (2020). *Prihatin Pakej Rangsangan Ekonomi Prihatin Rakyat. Gabungan Persatuan-Persatuan Malaysia*.
- Marwanti. (1997). Menanamkan kebiasaan mengkonsumsi makanan tradisional sebagai ast budaya dan wisata boga. *Jurnal Cakrawala Pendidikan*, 2 (XVI), 95-100.
- Moyer, J.B. (2011). *The food police: Sumptuary prohibitions on food in the reformation*. New York: Columbia University Press.
- Murnaena Muhammad Nasir. (2020). *My Metro*. Covid-19: Perniagaan terjejas. 6 Mac 2020. <https://www.hmetro.com.my/mutakhir/2020/03/551783/covid-19-perniagaan-terjejas> Diakses pada 11 Disember 2020.
- My Metro. (27 April 2020). Kuasa niaga zaman digital. <https://www.hmetro.com.my/bisnes/2020/04/571637/kuasai-niaga-zaman-digital>. Diakses pada 12 Disember 2020.
- Norsyafiqah Abd Bachik & Azizan Morshidi. (2017). Industri Kecil dan Sederhana di Malaysia. https://www.researchgate.net/publication/315456803_industri_kecil_dan_sederhana_di_malaysia. Diakses pada 12 Disember 2020

- Portal Malaysia. (27 November 2020). Semakan GKP 2.0 Hari Ini, RM 3,000 Geran Khas Prihatin untuk mereka yang berkelayakkan. <https://www.portalmalaysia.com/permohonan-geran-khas-prihatin-pks-mikro/> Diakses pada 14 Disember 2020.
- Rafiq & Ghaddafi. (2018). Perusahaan keropok lekor makanan tradisi Melayu Terengganu. *Jurnal Wacana Sarjana*, 2(3),1-7.
- SME.Corp Malaysia. (2019). Definisi IKS/PKS. Jabatan Keselamatan dan Kesihatan Pekerjaan. Pusat Pentadbiran Kerajaan Persekutuan.
- Suriati Ghazali & Colonus Atang. (2008). Pencarian dan penafsiran maklumat kualitatif dalam penyelidikan geografi: Pengalaman daripada kajian kesejahteraan wanita. *Manusia dan Masyarakat, Siri Baru* (Jilid 16), 156-179.
- Utusan Borneo*. (20 Ogos 2019). Golongan B40 Digalak Sertai PKS. <https://www.utusanborneo.com.my/2019/08/20/golongan-b40-digalak-sertai-pks> Diakses pada 12 Disember 2020.
- Wawancara bersama informan 1 (Pengusaha PKS Kuih Sapit), pada 10 Disember 2020, bertempat di Kampung Kuala, Daerah Papar, Kota Kinabalu, Sabah.
- Wawancara bersama informan 7 (Pengusaha PKS Tapai Manis), pada 11 Disember 2020, bertempat di Taman Pengalat Besar, Papar, Kota Kinabalu, Sabah.
- Wawancara bersama informan 9 (Pengusaha PKS Keropok Lekor), pada 10 Disember 2020, bertempat di Kampung Benoni, Papar, Kota Kinabalu, Sabah.